

друкарські помилки оригіналу виправлені і мова відредагована

11.10.2017

Відгук

**на автореферат та дисертацію у вигляді монографії Фергада Гардашкан Оглу
Туранли “Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних
джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття)”, преставлені на
здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06
– історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни**

Хоч “Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття)” захищається під Спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, судячи з заголовку об’єкт дослідження є дана доба на базі даних джерел, а не самі османсько-турецькі джерела для даної доби. Дана монографія є скорше працею з історії козацької доби (07.00.01 Історія України) з домішкою джерелознавства (07.00.06). З одного боку, твір наповнений інформацією, розповідями з історії козацтва, які автор занадто хаотично і несистематично вичерпав з османських джерел деяких типів. З другого боку, хоч автор і претендує на достатньо повне покриття османських писемних джерел, але, як буде показано нижче, є цілі типи і жанри османських джерел, важливі для історії так званої козацької доби другої половини XVI – першої чверті XVIII ст., які відсутні або майже не вживані. Праця є невдалою як по 07.00.01, так і по 07.00.06.

Почнемо з джерелознавства.

Транскрипція (транслітерація), палеографія

Підставовим в османістиці є послідовна транскрипція (це точніший термін, ніж транслітерація, хоч часто вживається і цей термін)¹. На с. 567–68 автор дає досконалу таблицю для транскрипції/транслітерації, яку він з невідомих причин ніколи і ніде не застосовує.

Автор не має послідовної системи транскрипції/транслітерації, особливо коли вживає кирилицю. Тут подаю лише кілька прикладів, а не повний список:

¹ Арабо-перський алфавіт, який вживали османи, не дає велику частину голосних, тобто треба їх додавати, робити транскрипцію, а транслітерація є подавання латинкою або іншими алфавітами літери за літерою.

- ح/ħ передається то як 'х,' то як 'г' (напр., Мехмед, Махмуд, Фатіх, Абдульхамід, Шахін, с. 133, 217, 559–563; Мегмед, Шагін, Гасан, Гусейн, Фатіг, Фетг, Сагіб, Гаджі, с. 161, 543, 559, 561–563)
- ه/h то як 'х' (Шахін, с. 216), то як 'г' (Шагін, с. 217; Абдуллаг, с. 93–94)
- خ/ḫ то як 'х' (Хатт, с. 542), то як 'г' (Гарадж, с. 537)
- ن/ng (ñ) то як 'нг' (Менглі, с. 561), то як 'нг' (Менглі, с. 133, 535)

Великою проблемою є те, що чи то заради оздоблення, чи з ціллю вразити читача, автор часто, але непослідовно і без наочної потреби, вживає арабську графіку замість латинської або кириличної. Це робиться часто, але не виключно, і для термінів, і для імен, і для бібліографічних посилань. Так колись робили деякі автори в XIX ст. (напр., Смирнов, *Крымское ханство*). Це більше не практикується в османістиці, переважно тому, що важливо подати всі голосні звуки.

Також, на жаль, автор дуже часто вживає в арабських словах неправильні букви. Деякі звуки, що вимовляються по-різному в арабській мові, вимовляються подібно чи ідентично в арабських словах, запозичених турками. Але освічені османи старались писати виключно правильну букву, і це не вважалося буквоїдство. Створюється вражіння, що для автора все одно, яку літеру вживати, якщо звуки є подібні. Але в науці така недбалість неприпустима, особливо коли така помилка робиться в імені Пророка:

- Ім'я Пророка у арабській чи турецькій вимові Muḥammad, Meḥmed, Meḥemmed обов'язково писалось і пишеться з буквою ح/ħ, а не ه/h, тобто محمد. У автора воно часами написано з ه/h, тобто مهمد (авт. с. 21, 25; с. 68, 351, 354).
- ḥācī: حاجی (с. 70, 98, 239, 241–44, 265–66, 269–70, 272–75, 436, 449) замість حاجی (с. 537)
- sultān: سُلْتَان (с. 157, 545) замість سلطان (с. 125)
- ه/h замість ح/ħ у прізвиську відомого і важливого для цієї праці літописця Финдиклили Мегмеда Аги Сілагдара (Şilāḥdār або часом Şiliḥdār): سلهدار (авт. с. 21, 25; с. 99, 101, 305, 354, 368, 436, 512, 545) замість صلاحدار або صلحدار
- Заголовок важливого літопису Катіба Челебі, *Фезлеке*, часами дається із буквою ز/z (неправильно), а часами з ذ/z: فزلكه (с. 94) замість فذلکه (с. 95)

Ще більшою помилкою є неправильне написання арабською графікою перського ізафету після приголосної. Дуже часто, майже виключно, автор зазначає такий ізафет за допомогою букви ي/ye: خطی رُقعہ, اِسْمائی تُزکی عُثمائی, خطی دیوانی, (گُولِبُونی حَآنانِ اِخْوَالی قَزَاقِ), тоді як ізафет в такій позиції або не пишеться взагалі, або позначається кесрою.

Є також проблема з арабським ізафетом (та й ще з орфографією) у заголовку *Zübdetü'l-Veķāyi'*, де має бути **زبدة الوقایع** а не **ظوبدتول وکایي** (авт. с. 25; с. 376, 379).

Підставовою для османістики є палеографія, вона потрібна для роботи і з рукописами, і з документами, і автор часто пише про неї, але часами плутає назви типів письма (с. 231). Але чомусь на с. 569 замість того, щоб подати зразки *nesig*, *dıvanı*, *ta'lik*, *naṣṭa'lik*, *sıykat* та інших типів письма, характерних для тієї доби, автор подав зразок лише одного типу, *rik'a* (*rik'a*), та ще й у версії XIX ст., яке не має відношення до хронологічних рамок монографії.

Документи і рукописи

Тепер звернемося до самих джерел. Спочатку треба зазначити тенденцію автора змішувати різні жанри джерел і плутати рукописи і документи. Усталена практика в османістиці є розрізняти рукописи (*manuscripts*) типу збірників чи то з нарративними творами, чи то подорожні записки, трактати, копії листування тощо— і документи, написані переважно на одному чи кількох листках і в основному з офіційним/бюрократичним змістом. (Османські реєстри, дефтери [*defter*], можна було б вважати рукописами, але нормальна практика є зараховувати їх до документів.) Так чи інакше, тому що вони всі написані рукою, часто автор називає всі писемні матеріали— і документи, і рукописи—“рукописними документами” (авт. 13, 15, 32; с. 20–22, 25, 37, 68, 80, 149 і т.д.). Створюється враження, що для нього це все однаково і він не бачить хоча б практичної причини розрізняти рукописи від документів, а теоретично він свою практику не обґрунтовує. Це трапляється і з іншими термінами. І тому виринають такі курйози, як підрозділ “2.2 Особливості османсько-турецького літописання середини XVII-першої чверті XVIII століть” (с. 148), котрий містить жваву дискусію про “архівні рукописні документи” та їхню типологію—там і документи, і рукописи, а оскільки вони всі стосуються історії, то, очевидно, їх всіх можна вважати літописами!

Працюючи з османськими документам (*document*; тур. *vesika*, *belge*), є надзвичайно важливо мати добре знання османської дипломатики (*diplomats*), тобто спеціальної історичної дисципліни, яка досліджує типи документів та їхні складові частини. Ані слово, ані концепція “дипломатика” не з'являється в монографії автора (окрім одного посилання на відомий підручник османської дипломатики Reychman і Zajaczkowski, яке не стосується дипломатики). Отже, автор знає про накази (*fermān*, *hukm*) і грамоти (*berāt*), хоч різницю поміж ними (не кажучи про різницю по пунктах дипломатики) він не вказує. Також у додатку є один *hatt-i hümāyūn* і кілька листів (9 документів у факсиміле). Але в праці не фігурують ані ‘*arz*’ (звіт або петиція, що їх посилали підлеглі начальникам), які є важливими для історії козацтва,² ані різні типи дефтерів, хоч автор і згадує деякі мимохідь (притому ж він не знає дуже важливе видання Кам'янецького реєстра [*defter-i Kamaniçe*], підготовлене Д.

² Напр., див. нижче Ostapchuk, “Five Documents”.

Колодзейчиком і опубліковане Гарвардом та Інститутом сходознавства [див. нижче]), ані *telhîş* (анотації), ані записки (*tezkere*), ані кадійські судові книги (*sicill*), де можна знайти унікальні дані про шкоду, яку завдали козацькі походи на Чорне море і т.д.³ Якби автор знав османську дипломатику і був ознайомлений зі складовими частинами документів, це, як ми побачимо, допомогло би йому оминати деякі блуди в роботі з документами.

Хоча монографія претендує на всебічне вивчення багатьох першоджерел (з факсиміле, транлітерацією, перекладом і коментарем), насправді у книзі є лише одиниці таких джерел і серед них хіба один документ, що був вперше, самостійно і повністю опрацьований автором: TSMA E.9300/14 (с. 184–186, 570), наказ султана Сюлеймана до Сінан Бега губернатора (*sancağ begi*) Кафи (Kefe). Тому що автор не ознайомлений з османською дипломатикою, він був невзмі прочитати султанський знак (*tuğra*) і змушений був догадатись на підставі змісту документу—там іде мова про Дмитра Вишневецького—що помилково датований документ був виданий в ім'я Сюлеймана (с. 47–48). Але *tuğra* легко читабельна (*Süleymân şâh bin Selîm şâh han el-muzaffer dâ'imâ*, “Сюлейман шах син Селіма шаха, хан завжди переможний”), а як ні, то є спеціальні довідники про тугри. І зрештою можна порівняти з іншими наказами цього султана. Як завжди у таких наказах, після імені і посади адресата є коротенька арабська молитва (*du'â*). Вона написана трохи нерозбірливо, але знання дипломатики підказує, що написано два слова *dâme 'izzühü*, “нехай його велич триває”. Не прочитавши *'izzühü*, автор вставив у свою транскрипцію 4 слова *hutimet avâkibihû bi'l-hayr ki. Ki* “що” тут зайве, а *hutimet 'avakibihû bi'l-hayr* це молитва для “невірних” адресатів, вживається у листах до християнських володарів (напр., у листах до Хмельницького) і означає “нехай його кінець буде щастливим” (тобто, нехай він стане мусульманом перед смертю). Тому що автор перекладає трохи спрощено “нехай Він буде славетним довгий час”, створюється вражіння, що слово “Він” відноситься до Бога, але це не так—воно має відноситься до адресата. Але ж Сінан Бег був мусульманин, тож цієї молитва бути не могло! Елементарне знання дипломатики запобігло б такій помилці. Автор слушно поправляє дату, де бракує слова для “60” у “968”, але помиляється і замість “шістьдесят” (*sittin*) каже, що має бути слово “шість” (*sitt*) (с. 47). В самому кінці автор пише, що не може прочитати місце написання документу, Константинополь (*Qostantiniye* є читабельне!), і здогадується, що місце є власне Стамбул. Самий переклад є непоганий, хоч є деякі скорочення або спрощення і в одному місці бракує перекладу виразів *uç gün cenk olub*, “був бій на три дні” та *Temrük kal'asına karîb Çerkes vilâyetinde Zayine dâhil olub*, “будучи в [території] Зайнів, яка в провінції Черкасів близько фортеці Темрюк”.

Як і в попередніх своїх публікаціях, автор неправильно прочитав рік по Гіджрі славної султанської грамоти (*berât, nişân*) гетьману Петру Дорошенкові (Başbakanlık Osmanlı Arşivi архіву (BOA), İbnül-Emin Hariciye 52). Слово *sene* “рік” він прочитав як *sitte*, “шість”. І тому в нього вийшов не 1080/1669, а 1086/1675 (с. 305, 314, 342, 575).

³ Victor Ostapchuk, “The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids”, *Oriente Moderno*, n.s., 20 (2001): 23–95.

Але якби автор знав османську дипломатику, він би усвідомив, що такий документ, коли датується, майже завжди має слово *sene*. Оскільки інші дослідники (О. Прицак і В. Остапчук) вже писали, що дату треба читати 1080/1669, то автор повинен би був згадати їхні публікації і пояснити, чому він не згоден або в чому тут проблема. Між іншим, інші джерела вказують на 1669 як дату, коли Дорошенко дістав грамоту підданого Порти, і жоден інший нам відомий документ не згадує 1675.

Дуже дивним є трактовка копії документу з *Mühimme defteri* 83: з непояснених причин автор дає факсиміле, транскрипцію та модернізований переклад турецькою лише фрагменту документа і не дає ніякого українського перекладу! (“Ураховуючи джерелознавчий характер дослідженої нами теми, вважаємо за необхідне подати фрагмент-факсиміле оригіналу, а також транслітерацію, адаптований текст сучасною турецькою мовою копію розглянутого історичного рукописного документа”, с. 222–24).

На с. 230, 574 автор подає транскрипцію, транслітерацію і факсиміле *ḥaṭṭ-i hümayūn*’a від султана Ібрагіма до великого везіра, де згадуються козаки. Автор повідомляє, що документ був раніше виданий⁴ і додає частковий український переклад. Не відомо, чи автор працював з даним документом у Топкапському архіві, але якби так, то повинен був би повідомити, що таких документів Ібрагіма є декілька—цей дослідник найшов 15 подібних *ḥaṭṭ-i hümayūn*, де згадуються козаки.⁵ На с. 401–5, 578 автор дає транскрипцію, переклади (сучасною турецькою й українською) і факсиміле листа везіра Амджазаде Гусейн-паші до гетьмана Мазепи. Цей документ був раніше приготовлений до друку Василем Дубровським, але до недавня залишався невиданим. Переклад автора відрізняється від Дубровського, але є задовільний. Але є деякі помилки: знак, подібний до тугри, написаний боком з правої сторони, автор називає “монограма або вензель”, хоча правильне ім’я є *pençe*; тут арабська молитва *ḥutimet ‘avākibihū bi’l-ḥayr* знов перекладена помилково так, якби відносилася до Бога (“Його”). Автор не вказує, чи він раніше видавав документи, які є в факсиміле на с. 571–73, 576, 577, але нам відомо, що раніше він видав документ на с. 574. В додатку (с. 583–85) є українські переклади двох листів від Порти до Хмельницького з московських архівів, але без факсиміле або транскрипції, і не відомо, чи поданий український переклад є з османської або з російського перекладу, який був зроблений в Посольському приказі (заголовки такі: “Письмо султана к Богдану Хмельницкому” і “Письмо турецького визиря Мустафы-паши к гетману Хмельницкому”).

Підсумуючи спосіб роботи з документами, хоч багато разів і в авторефераті, і в монографії іде мова про ґрунтовне вивчення документів, брак знання османської дипломатики призвів до того, що автор не зміг на належному рівні користатись і видавати османські документи. Тут важливо зрозуміти, що коли йдеться про “300 рукописних документів” (авт. 5), які автор подав у списку літератури як

⁴ Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar* (Istanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı, 1995), с. 219, ч. 31.

⁵ Ostopchuk, “Human Landscape of Ottoman Black Sea in Face of Cossack Naval Raids,” 80–83.

“використан[і] писемн[і] джерела”, немає доказів, до якої міри автор дійсно їх вивчив і використав, і судячи по рівню їх присутності в основному тексті монографії, виглядає радше, що автор переписав описи з друкованих і/або електронних каталогів *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Стамбул), а також із деяких видань документів (напр., серія *Mühimme Defterleri*, видана BOA).

Велика частина монографії присвячена описуванню, характеризуванню та черпанню інформації з літописів. Є багато цінної інформації, але і декілька проблем. Джерелознавча праця повинна представляти і рукописи, і видання літописів. Переважна кількість літописів вже були видані, деякі навіть декілька разів, і це зазначає автор. Але це робиться поверхово. Наприклад, автор згадує три видання хроніки Наїми за османських часів (с. 109), але що є важливе, і спеціалісти з османських літописів знають, що третє видання з 1281–1283/1864–1866 pp., хоч і є більш розповсюджене, але вважається гіршим за друге з точки автентичності тексту—видавці третього видання значно осучаснили орфографію. Це міг би дізнатись автор у монографії Л. Томаса, на яку він покликається деінде.⁶ Назагал аналіз літописів є також поверховою. Так, автор знає, що літопис Наїми залежний від літопису Катіба Челебі, але не робить жодної спроби визначити, як вони розрізняються в трактуванні української козаччини. Так само, коли йдеться про другу половину XVII ст., важливо дізнатись, як покриття козаччини хронікою Мегмеда Рашіда відрізняється від хроніки Сілагдара Финдикли Мегмеда Аги. Замість справжньої аналізи і характеристики автор в основному задовольняється перелічуванням заголовків розділів хронік, що стосуються його теми. В обговоренні літописів автор не вважав за потрібне згадати видання В. Остапчуком і О. Галенком розділів літопису Катіба Челебі, присвяченого історії османського флоту, де описуються козацькі морські походи (див. додаток).

Хоч автор побіжно згадує деякі літописи про Кам'янецький похід (с. 104–105), літописи *газана* (“історія священної війни”) про хотинський і чигиринський походи не розглядаються (див. додаток).

Чи не найсерйознішою проблемою трактування османських літописів є те, що автор не розуміє, що таке текстологія і текстологічна аналіз. В його уяві текстологічна аналіз це аналіз будь яких текстів, тобто їх тлумачення. Він не розуміє текстологію як спеціальну історичну дисципліну, де списки якогось твору, найчастіше літопису, вивчаються, будуються їхні стемати, знаходяться вірні читання. І тому в обговоренні літописів ця дисципліна цілком оминута. І також автор не згадує велетнів османської текстології: Unat, Giese, Wittek, Menage та інші.

Є дуже багато проблем з термінологією. Наприклад, яничари не були кіннотою (с. 124), а лише піхотою. Ленна система називалась *timār*, а не *ze‘āmet* (с. 545). Роди/племена Кримського ханату не були того самого роду, що і хан (тобто не Чінгізиди!) (с. 216). Пояснення термінів *şeyhü'l-Islām*, *dīvān*, *rūznāme*, *ḳādī*, *nūreddīn* і

⁶ Lewis Thomas, *A Study of Naima*, ed. Norman Itzkowitz (New York: New York University Press, 1972), с. 1.

tuğra проблематичні. Найсмійнішим є висновок автора, що нібито існував османський термін *şelale kazakları*:

Водограйські козаки (شلاله قزاقلاري / *Şelale Kazakları*) - назва пов'язана з тим, що поблизу Запорозької Січі був водограй.

Цю назву автор сконструював на підставі тлумачення значення “запорожжя” турецьким істориком Узунчаршили. Той написав, що “Zarogog” є водоспад/пороги і неправильно зазначив, що це водоспадні або порозькі козаки. А автор переклав *şelale*/водоспад/пороги як водограй, і ось маємо “водограйські козаки”!

Як вже було зазначено Олександром Галенком, поділ османських джерел поміж категоріями письма—арабографічне, латинське і кирилиця—є нефаховим.⁷ Та й ще від себе добавимо, що в розділі бібліографії “Наукова література кирилицею” знаходиться аж 26 видань джерел!

На завершення вертаємось до характеристики монографії Ф. Туранли, з якою ми почали цей відгук—тобто її невизначеність або навіть гібридність. Чи це праця історична чи джерелознавча? Ця невизначеність показала і у відгуках трьох офіційних опонентів. Зауважуємо, що відгуки офіційних опонентів в основному концентруються на історичних моментах у книзі—міжнародні відносини, війни тощо, замість джерелознавчих-османістичних питань. Тому що жоден з опонентів не є османістом, такі проблеми з османістики, які обговорені нами, не фігурують у відгуках. На нашу думку, дуже фахово проаналізував представлення козащини власне історик козащини Тарас Чухліб—в його відгуку чітко і обширно показані слабкості праці автора як історичної монографії (див. відгук Чухліба, с. 5–9).

Авторові дуже часто бракує знання важливих чи навіть підставових праць з історії козащини в контексті Османської імперії (включно з Кримським ханством). Ця сама ситуація з деякими джерелами і джерелознавчими дослідженнями. Або автор знайомий з деякими такими працями—згадує їх у вступних розділах чи в бібліографії—але коли обговорює якусь історичну подію чи період або якеось османське джерело, не тільки що не аналізує вклад даної праці, а часто навіть і не згадує її. Також дуже серйозний недолік є те, що зачасто він навіть коли згадує дотичні праці, це є лише поверхова згадка, він не коментує, не входить в дискусію, не критикує. Цю прикмету можна назвати браком взаємодії (*lack of engagement*) з науковою літературою. В додатку неповний список серйозних прикладів незнання ним важливих праць, або оминання, ігнорування, nereaguвання на них, навіть коли вони йому відомі. Тут наведемо лише один приклад: в 1928-31 чеський іраніст та османіст Я. Рипка надрукував та опрацював в серії дуже важливих і досі неперевершених статей османські документи з листуванням Порти з Хмельницьким, які збереглися в так званому Göttingen Codex. Варто зазначити, що взагалі зберіглося мало таких документів. Рипка подав в факсиміле або арабською транслітерацією аж

⁷ Олександр Галенко, рецензія даної монографії: *Український історичний журнал*, 2017, ч. 1, с. 198–205.

5 різних документів—це значна частина корпусу відомих османських документів з листування Порти з Хмельницьким. Туранли згадує вклад Рипки (і також його спільні статті з Д. Дорошенком) у вступній частині, але в розділі 4, де аналізується османський вектор Хмельницького, нема ані слова про Рипку і ті 5 документів, які він опрацював.

На закінчення констатуємо, що не може дана монографія вважатися достойною ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Є цілком очевидним, що книжка досі не мала фахової оцінки османістами, які володіють українською мовою. Важко також зрозуміти, як така хаотична і поверхова праця могла бути високо оцінена істориками козачини. Складається враження, що досі праці Ф. Туранли не було приділено належної уваги. В 1994 або 1995 році Ф. Туранли хотів працювати над кандидатською дисертацією під керівництвом Омеляна Пріцака і моїм. Ми йому запропонували зробити нове видання кримського літопису Сенаї, він погодився, а за якийсь час зник. Пізніше ми дізнались, що він перейшов до Ярослава Дашкевича і Інституту Української Археографії. Проблема в тому, що Я. Дашкевич, хоч великий історик і сходознавець, не був османістом. На жаль, чомусь і в Туреччині Ф. Туранли не зміг здобути базову освіту османіста. Якщо дана монографія буде ухвалена для ступеня доктора, то нарешті його монографія дістане належну оцінку в рецензіях османістів Європи, північної Америки та й може Туреччини. Але тоді українська історична наука і сходознавство точно не прославляться.

Додаток: Перелік важливих пропущених або згаданих, але не використаних, видань османських джерел та наукових праць.

1. Османська дипломатика і палеографія

Fekete, Ludwig. *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*. Budapest: Königliche Ungarische Universitätsdruckerei, 1926. **(не згадане)**

Reychman, Jan, and Ananiasz Zajaczkowski. *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*. Revised and expanded translation by Andrew S. Ehrenkreutz. Edited by Tibor Halasi-Kun. Publications in Near and Middle East Studies, Columbia University, series A, 7. The Hague and Paris: Mouton, 1968.

(турецький переклад з 1993 згаданий в історіографічному перегляді, але не використаний)

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Istanbul: Kubbealtı, 1994.

(найкновіший і найкращий турецький підручник з османської дипломатики—не згаданий)

2. Літописи (включно з газанами “історії священних війн”)

Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’îmâ (Razvatü’l-Hüseyn fî hulâsati ahhâri’l-hâfikayn)*. 1–4. Edited by Mehmet İpşirli. Ankara: TTK, 2007. **(нове повне видання—не згадане)**

Hajda, Lubomyr. “Two Ottoman Gazanames on the Chyhyryn Campaign of 1678.” Ph.D. diss., Harvard University, 1984. **(не згадане)**

Остапчук, Віктор, і Олександр Галенко. “Козацькі чорноморські походи у морській історії

Катіба Челебі «Дар великих мужів у воюванні морів»." *Mapra Mundi: Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя = Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata*, edited by Ihor Hrych et al., 340–426. Львів, Київ, Нью-Йорк: Видавництво «М. П. Коць», 1996. **(згадане, але не використане)**

Ostapchuk, Victor. "An Ottoman *Ġazānāme* on Hālil Paša's Naval Campaign against the Cossacks (1621)." *Harvard Ukrainian Studies* 14 (1990): 482–521. **(не згадане)**

II. Osman Adına Yazılmış Zafer-name. Edited by Yaşar Yücel. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983. **(про хотинський похід 1621 р.—не згадане)**

3. Видання документів

Rypka, Jan. "Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým." In *Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi*, edited by Miloš Weingart, Joseph Dobiáš, and Milada Paulová, 346–50. Prague: A. Bečková, 1928; Rypka, Jan. "Aus der Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bogdan Chmelnicki." *Ibid.*, 482–498; Rypka, J. "Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyčkyj." *Archiv Orientální* 2 (1930): 262–83; Rypka, J. "Další příspěvek ke korespondenci Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým." *Časopis Národního Musea* 105 (1931): 209–31. **(згадані у вступні частині, с. 71; не використані—5 османських документів у факсимілі і/або транслітерації)**

Le Khanate de Crimée dans les Archives de Palais de Topkapı. Edited by Alexandre Bennigsen et al. Paris: Mouton, 1978. **(не згадане)**

The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681): Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamaniçe. Edited by Dariusz Kołodziejczyk, 2 pts. Studies in Ottoman Documents Pertaining to Ukraine and the Black Sea Countries, 3. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute; Kyiv: Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2004. **(не згадане)**

Lemercier-Quelquejay, Chantal. "Les relations entre la Porte ottomane et les Cosaques Zaporogues au milieu du XVIIe siècle: Une lettre inédite de Bohdan Hmelnickij au Padichah ottoman." *Cahiers du monde russe et soviétique* 11, no. 3 (1970): 454–61. **(не згадане)**

Riedlmayer, András and Victor Ostapchuk. "Bohdan Xmel'nyc'kyj and the Porte: A Document from the Ottoman Archives." *Harvard Ukrainian Studies* 8, no. 3/4 (1984): 453–473. **(не згадане)**

Ostapchuk, Victor. "Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639)." *Journal of Turkish Studies* 11 (1987): 49–104. **(не згадане)**

Ostapchuk, Victor. "Political-Personal Intrigue on the Ottoman Frontier in Hetman Bohdan Khmelnytsky's Relations with the Porte: The Case of Ramažān Beg vs. Velī Beg." *Journal of Ukrainian Studies* 33-34 (2008-2009): 365–79. **(не згадане)**

4. Наукові праці

Berindei, Mihnea. "La Porte ottoman face aux cosaques zaporogues." *Harvard Ukrainian Studies* 1 (1977): 273–307. **(не згадане)**

Finkel, Caroline, and Victor Ostapchuk. "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archaeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi." *Miqarnas* 22 (2005): 150–88. **(не згадане)**

Ostapchuk, Victor. "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648–1681." In *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edited by Gábor Kármán and Lovro Kunčević, 123–152. The Ottoman Empire and its Heritage, vol. 53. Leiden: Brill, 2013. (не згадане)

Ostapchuk, Victor, and Svitlana Bilyayeva. "Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman: The View from a Historical and Archaeological Project." In *The Frontiers of the Ottoman World*, edited by A. C. S. Peacock, 137–70. Oxford and New York: British Institute at Ankara and Oxford University Press, 2009. (не згадане)

Ostapchuk, Victor. "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids." *Oriente Moderno*, n.s., 20 (2001): 23–95. (не згадане)

Ostapchuk, Victor. "The Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids of the 16th and 17th Centuries." In *Turkish Maritime History*, edited by Idris Bostan and Salih Özbaran, 241–53. Istanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009. (по-турец.) (не згадане)

Veinstein, Gilles. "Prélude au problème Cosaque à travers les registres de dommage ottomans des années 1545-1555." *Cahiers du monde russe et soviétique* 30, no. 3–4 (1989): 329–361. (не згадане)

Victor Ostapchuk, PhD
Associate Professor, Ottoman Studies
Віктор Остапчук, доктор філософії
Доцент, османістика

This is to certify that this
is Prof. V. Ostapchuk's
signature. 11.10.17
Maria Leonor Vivona
Maria Leonor Vivona
Business Officer

DEPARTMENT OF NEAR & MIDDLE
EASTERN CIVILIZATIONS
University of Toronto
4 Bancroft Avenue
Toronto, Ontario
Canada M5S 1C1